

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Gefundeerde theorieontwikkeling: geen inductie maar systematische abductie

Harrie Jansen*

Iddo Tavory & Stefan Timmermans, Abductive analysis: Theorizing qualitative research, Chicago/London: The University of Chicago Press, 2014, 172 pp., ISBN 978-0-226-18031-1, € 19 (pbk).

De aanleiding voor dit boek was de schokkende ervaring van Timmermans in een dissertatiepanel van de *National Science Foundation*, NSF (het Amerikaanse NWO), waar 'inductive' onderzoeksvoorstellen categorisch werden afgewezen omdat zij gezien werden als bewijs van theoretische onwetendheid. Daar willen Tavory en Timmermans (T&T) met dit boek wat aan doen door de relatie tussen theorie en waarneming in kwalitatief onderzoek systematisch te beschrijven en te verantwoorden.

Het inductiedilemma

In de inleiding schetsen de auteurs het epistemologische dilemma van de *grounded theory* (GT): enerzijds de eis om theorie te laten opkomen vanuit de data, en anderzijds de eis van theoretische sensitiviteit vanaf het begin. T&T zoeken een uitweg vanuit de logische basis van dit dilemma, namelijk de onmogelijkheid om langs inductieve weg tot theorie te komen. Maar hoe kan empirisch kwalitatief onderzoek dan wel tot theorie leiden? Deductie werkt ook niet, want die legt de interpretatie van waarnemingen vast in een vooraf gekozen theoretisch kader. Het logische antwoord ligt in de abductie als redeneervorm. Abductie begint niet met een regel waarvan te verwachten waarnemingen worden afgeleid (deductie), ook niet met een reeks herhaalde waarnemingen die gegeneraliseerd wordt tot een regel (inductie), maar met een waarneming die conflicteert met de gekozen theorie. Abductie is de oplossing van dat conflict door het bedenken van een nieuwe theorie die zowel een plaats biedt voor de conflicterende waarneming als voor de eerdere waarnemingen. Dat is de manier van redeneren en onderzoeken die detectives hanteren: hypothesen genereren op basis van eerste gegevens, deze vervolgens toetsen aan nieuwe data (sporenonderzoek, getuigenverhoor, uitlokken van bekentissen) totdat in een consistent en voor de rechter overtuigend verhaal bewezen kan worden wie de moord gepleegd heeft. T&T stellen zich ten doel om de methodiek te formuleren voor dat bedenken en toetsen van nieuwe theorie in sociaal-wetenschappelijk onderzoek.

In de volgende hoofdstukken behandelen zij op de eerste plaats de pragmatische semiotische theorie van Charles Peirce over betekenisconstructie. Betekenisproductie is volgens T&T hét object van kwalitatief onderzoek en bovendien de basis-

* Dr. Harrie Jansen is socioloog en is gepensioneerd. E-mail: ham.jansen@gmail.com.

activiteit van de kwalitatieve onderzoeker zelf. Betekenisconstructie is een concrete handeling. Een object dat met een bepaald teken (woord of gebaar) wordt aangeduid krijgt betekenis als het verschil maakt in een praktijk; de betekenis van een object is het geheel van *'consequences-in-action'*. Dit geldt ook voor onderzoekers als zij observaties rapporteren en coderen. De onderzoeker is niet de toeschouwer bij het opborrelen van betekenissen uit data, maar hij produceert die betekenissen zelf.

T&T delen ook het standpunt van Peirce dat ontdekking van theorie en empirische toetsing onscheidbaar verstrengelde activiteiten zijn in de (abductieve) wetenschap. Er is een voortdurende afwisseling van hypothesevorming en empirische toetsing. Hier verschijnt de abductie als antwoord op het logisch positivisme van Popper. Theoretische ontdekkingen zijn volgens T&T *'moments of insight'* (ook wel *Aha-Erlebnisse* of Eureka-momenten, HJ). Hun vraag is nu hoe zulke verlossende ingevingen ontstaan. In principe zijn er ontelbare hypothesen mogelijk om een waarneming te verklaren, maar hoe kun je nu weten dat het bevrijdende plotselinge inzicht het juiste is? Hiervoor brengen T&T het sociale constructieverhaal van Peirce naar voren: mensen ontwikkelen in hun leven kijk- en denkgewoontes, die hen in staat stellen om veel verschijnselen zonder moeite te duiden. Het genereren van nieuwe theorie (abductie) is gebaseerd op die aangeleerde routines.

Dataproductie

Anders dan in GT, waar de nadruk sterk ligt op detaillering van de dataproductie (waarnemen en coderen), staat bij abductieve analyse alles in het teken van de potentie tot theorieontwikkeling. T&T beschrijven het onderzoeksproces als een afwisseling van drie methodologische bewegingen (*'movements'*) of functies, namelijk:

- Het vastleggen van waarnemingen (*'mnemonics'*) in gedetailleerde veldnotities, memo's en nauwkeurige transcripties. Dat zorgt ervoor dat de onderzoeker niet gemakkelijk kan worden meegezogen in speculatieve redeneringen.
- Onthechting (*'defamiliarization'*): het ter discussie stellen van routines, vanzelfsprekendheden, om ruimte te scheppen voor nieuwe manieren van kijken naar en denken over een object.
- Terugkeer naar vastgelegde data (*'revisiting observations'*), in het licht van verschillende theorieën.

Theoriegerichte data-analyse

Elke theorie gaat over verschillen tussen gevallen. Maar dat veronderstelt wel dat alle vergeleken gevallen gevallen-van-hetzelfde zijn; anders ontstaat het appels-en-peren-probleem. Eerst moet dus de beoogde *'set'* (de populatie of verzameling van gevallen) gedefinieerd worden die door het theoretische begrip wordt *'gedekt'*. Dat gebeurt door nieuwe gevallen te zoeken die afwijken van de tot dan toe gevonden gevallen. Dat maakt de betekenis van het begrip steeds voller (nieuwe dimensies

worden toegevoegd) en tegelijk wordt de afgrenzing ten opzichte van andere theoretische categorieën steeds specifieker. Maar nieuwe gevallen kunnen ook aanleiding geven tot de invoering van nieuwe begrippen met andere indelingen van de gevallen. T&T laten in gedetailleerde voorbeelden zien hoe vergelijkingen tot theoretisch inzicht leiden. Een voorbeeld uit eigen werk van Timmermans betreft een incident bij de presentatie van de uitslagen van een screeningstest aan de ouders van een pasgeboren baby. De arts meent goed nieuws te brengen: we hebben zeer waarschijnlijk te maken met een *'false positive'*. Maar de ouders worden ernstig verontrust door zijn informatie. De arts probeert het nog eens uit te leggen, maar dat brengt de moeder in tranen. Deze observatie was aanleiding om zowel in de literatuur als in de eigen data te zoeken naar soortgelijke gevallen en naar de definitie van deze categorie gevallen. Zij komen uit bij de ontdekking dat screening van baby's onvoorzien een nieuwe categorie patiënten produceert, namelijk *'patients-in-waiting'*, wat voor sommige ouders onwerkbaar is.

Na de diversiteitsanalyse volgt de stap naar verklaring: waar komen de verschillen vandaan? Dat is de basisvraag van de abductie: wat moeten we aannemen om een afwijkende observatie tot iets vanzelfsprekends (*'a matter of course'*) te maken. Die vraag impliceert de aanname van een opeenvolging van gebeurtenissen die elkaar beïnvloeden en zodoende tot het waargenomen feit leiden, dus causaliteit. T&T funderen theorie (causale verklaring) op de waargenomen diversiteit. In het voorbeeld van de babyscreening zoeken zij daarvoor niet alleen in de eigen waarnemingen van interacties tussen ouders en artsen. Zij breiden de verklaring van de waargenomen actuele problemen uit met informatie van buiten het onderzoek, zoals literatuur over verschillen in socialisatiepraktijken tussen bevolkingsgroepen en de institutionele geschiedenis van medische screening in de Verenigde Staten. Deze zoektocht naar *'causes behind causes'* beginnen zij dus niet op basis van vooraf gekozen interpretatiekaders (zoals bij een deductieve opzet), maar vanuit de waargenomen verschillen tussen gevallen.

Verantwoording van wetenschappelijke kwaliteit

In een zeer leesbaar en lezenswaardig hoofdstuk, *The Community of Inquiry*, behandelen T&T de communicatie tussen onderzoekers zoals die plaats kan vinden op conferenties, in sollicitatieprocedures, opleidingswerkgroepen, onderhandelingen tussen auteurs en redacties en discussies in tijdschriften. De boodschap is dat participatie in de onderzoekersgemeenschap van essentieel belang is voor de beoordeling en stimulering van de kwaliteit van onderzoek op de drie wetenschappelijke kerncriteria namelijk: (a) de *'fit'* tussen wat de onderzoeker beweert (theorie) en het daarvoor geleverde bewijs (data), (b) de plausibiliteit van de geleverde verklaring – door vergelijking met mogelijke alternatieven, (c) de praktische wetenschappelijke relevantie, met de *'So what?'*-vraag: wat hebben andere onderzoekers eraan?

In de *Conclusions* geven zij nog eens een bondige samenvatting van de gepresenteerde redeneringen. En passant behandelen T&T hier ook een potentiële kritische relevantievraag van de lezer: dient kwalitatief onderzoek nu echt alleen maar voor

theorievorming? Het antwoord is: ja, theorievorming gebeurt in elk onderzoek, alleen blijft dat ten onrechte vaak impliciet en ondoorzichtig. Hier, aan het einde van de rit, introduceren T&T de term ‘abductieve analyse’ als vaandel waaronder zij hun methodologische standpunt willen uitdragen. Zij zetten deze onder meer af tegen de hermeneutiek die blijft steken in de symbolische orde terwijl zij een pragmatische benadering volgen met een realistische dimensie: objecten bieden weerstand, stellen grenzen aan de interpretatie, maar de vaststelling van die grenzen is voorwerp van discussie.

In de ‘appendix’ komen de auteurs terug op de aanleiding tot deze intellectuele onderneming: hoe krijg je subsidie voor je kwalitatieve onderzoek? Daarbij stellen zij deze definitie voor van *Abductive Analysis* (AA): ‘*A qualitative data analysis approach grounded in pragmatism and aimed at theory construction. Abduction refers to the process of producing theoretical hunches for unexpected research findings and then developing these speculative theories with a systematic analysis of variation across a study. This approach depends on iterative processes of working with empirical materials in relationship with a broad and diverse social science theoretical literature*’ (p. 131).

Discussie

Dit boek levert op de eerste plaats een integratieve herformulering van de empirische interpretatieve methodologie op basis van Peirce, op de tweede plaats de ongeclausuleerde erkenning van verklarende theorie als inzet van elk onderzoek en op de derde plaats de afrekening met inductieve logica als weg naar theorie inclusief een afscheid van *grounded theory* als handelsmerk. Alle lof hiervoor en niet minder ook voor de uitvoerige analytische behandeling van voorbeelden bij elk hoofdstuk! Toch is veel van wat hier onder de titel ‘abductieve analyse’ wordt gepresenteerd, deels in andere termen, gemeengoed in de kwalitatieve methodologie, ook in KWALON zoals in het essay van Reinoud Bosch (2012) over ‘Wetenschapsfilosofie en kwalitatief onderzoek’. Een scepticus zou kunnen vragen of AA uiteindelijk anders is dan GT met grondige literatuurstudie vooraf. Bovendien rijst de vraag of dit alles niet universeel van toepassing is op alle theorieontwikkeling, ook met kwantitatieve data en ook in de natuurwetenschappen. Ik mis een peirceaanse classificatie van wetenschappen. Dit neemt niet weg dat dit boek een standaardwerk genoemd mag worden voor docenten en promovendi in de sociale wetenschappen.

Literatuur

Bosch, R. (2012). Wetenschapsfilosofie en kwalitatief onderzoek. *KWALON* 49, 17(1), 5-16.